

Lilla Moroz-Grzelak

<https://orcid.org/0000-0001-5176-2804>

Instytut Sławiastyki PAN

Bośnia i Hercegowina w kontekście wyznaniowym współczesnej Europy. Proces westernizacji islamu i islamizacji Zachodu*

Zarys treści: Tekst poświęcony jest monografii wyróżnionej w 23. edycji konkursu o Nagrodę im. prof. Jerzego Skowronka. Jej autor, Marinko Zekić, odnosząc się do sytuacji kulturowej, społecznej i wyznaniowej Bośni i Hercegowiny, w szerokim kontekście historycznym ukazał kwestię funkcjonowania muzułmanów na świecie w przeszłości i współcześnie. Podjął się próby odpowiedzi na pytanie, czy przemiany dokonujące się obecnie prowadzą do islamizacji świata zachodniego, czy raczej do modernizacji świata islamu. Dla znalezienia odpowiedzi Marinko Zekić wskazał przyczyny, przebieg wzajemnych kontaktów i zarysował ich potencjalne następstwa w przyszłości.

Outline of content: The paper focuses on a monograph that was awarded a distinction in the 23rd edition of the Prof. Jerzy Skowronek Prize competition. Its author, Marinko Zekić, referring to the cultural, social and religious situation of Bosnia and Herzegovina has shown in a broad historical context the issue of functioning of the Muslims throughout the world in the past and presently. He undertook an attempt to answer the question whether the present changes are leading to an Islamisation of the Western world or rather to a modernisation of the Islamic world. To find an answer to these questions Marinko Zekić showed the reasons for mutual relations, their history and sketched their possible future consequences.

Słowa kluczowe: Bośnia i Hercegowina, islam, kultura Zachodu, islamizacja Europy, westernizacja islamu

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Islam, Western culture, Islamisation of Europe, Westernisation of Islam

* Marinko Zekić, *Muslimanski odgovor izazovima Okcidenta. Islamizacija Zapada ili vesternizacija islamskog svijeta. S posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu i bosanskohercegovačke muslimane – Bošnjake*, Poznań 2016, ss. 508.

Rozpad federacyjnej Jugosławii¹, krwawa wojna w Bośni i Hercegowinie oraz późniejsze ukonstytuowanie nowego państwa w wyniku porozumień zawartych w Dayton stanowią podstawę analiz badawczych historyków i politologów². To kantonalne państwo stało się też pretekstem do szerszych badań przeprowadzonych przez przedwcześnie zmarłego slawistę i kulturoznawcę Marinka Zekicia³. Jego interdyscyplinarna monografia, *Muzułmańska odpowiedź na wyzwania okcydentalizacji. Westernizacja islamu czy islamizacja Zachodu. Ze szczególnym odniesieniem do Bośni i Hercegowiny oraz bośniackich muzułmanów – Boszniaków*, wpisuje się do grupy cennych rozpraw poświęconych fenomenowi współistnienia zróżnicowanych kulturowo i wyznaniowo społeczeństw. To praca, która – odnosząc się do sytuacji kulturowej, społecznej i wyznaniowej Bośni i Hercegowiny – w szerokim kontekście historycznym prezentuje kwestię funkcjonowania muzułmanów na świecie w przeszłości i współcześnie. Autor podjął się próby odpowiedzi na pytanie, czy przemiany dokonujące się obecnie prowadzą do islamizacji świata zachodniego, czy raczej do modernizacji świata islamu. Dla znalezienia odpowiedzi Autor wskazał w kontekście historycznym przyczyny, przebieg wzajemnych kontaktów i zarysował ich potencjalne następstwa w przyszłości.

Zaprezentowana w rozprawie historia islamu i obopólne relacje między światem muzułmańskim a Zachodem oparte zostały na gruntownym materiale źródłowym oraz na reinterpretacji sądów badaczy. Autor odniósł się też do problematyki zagrożeń i żywiołowego sporu o przyszłość kultury zachodniej mocno polaryzującego opinię publiczną. Podał dogłębną analizę przyczyny tychże obaw, odnajdując je w radykalnych ruchach islamskich, skutkujących bolesnym doświadczeniem terroryzmu.

Marinko Zekić, prezentując wspólnoty muzułmańskie i kwestię islamofobii społeczeństw europejskich, zarysował problem dialogu międzywyznaniowego w kontekście perspektyw na przyszłość w relacjach między muzułmanami i chrześcijanami. Przedstawił korzenie „wiosny arabskiej”, zwracając uwagę na rozwój islamu politycznego z jego fundamentalizmem, ekstremizmem, dżihadyzmem oraz terroryzmem. Jeden z rozdziałów (*Bosanskohercegovački muslimani – Bošnjaci na raskrižju*

¹ Dla procesu rozpadu Jugosławii badacze stosują terminy „rozkład” lub „rozbitcie”. Zob.: M. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004; M. Waldenberg, *Rozbitcie Jugosławii: jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, t. 1–2, Warszawa 2005.

² Wśród nich m.in.: *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość – teraźniejszość – perspektywy. Studia i szkice*, red. P. Chmielewski, S.L. Szczesio, Łódź 2011; D. Wybranowski, *Między niepodległością a dezintegracją. Bośnia i Hercegowina w XX i XXI wieku*, Szczecin 2011; K. Krysieniak, *W cieniu Dayton. Bośnia i Hercegowina między etnokracją i demokracją konsocjonalną*, Warszawa 2012; J. Muś, *Bośnia i Hercegowina. Etnopolityczne podziały i ich uwarunkowania*, Lublin 2013; D. Gibas-Krzak, *Bośnia i Hercegowina: determinanty dziejów. Pomiędzy Serbami, Chorwatami a supremacją Muzułman*, Częstochowa 2016.

³ Marinko Zekić (1969–2018) od 2001 r. do śmierci związany był z Instytutem Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Istoka i Zapada) poświęcił dziejom islamu w Bośni i Hercegowinie. Zauważył, iż Boszniacy stanowią najstarszą muzułmańską grupę starego kontynentu, a Bośnia i Hercegowina to krąg cywilizacyjny z dominującym śladem wspólnot kultury turecko-islamskiej z serbsko-prawosławną wspólnotą etnokułturową powiązaną z dziedzictwem cerkiewno-słowiańskim i bizantyjskim oraz z narodową kulturą chorwacką, powiązaną z Kościołem zachodnim. W XVI w. dołączyła do tego kręgu wspólnota żydów sefardyjskich wypędzonych z Hiszpanii i Portugalii.

Autor wskazał kontekst historyczny pojawienia się islamu na Półwyspie Bałkańskim, ukazując, w jaki sposób za czasów Imperium Osmańskiego następowało przyjmowanie nowej religii. Wpływały na to m.in. dyskryminująca chrześcijańską polityka podatkowa, *devshirma* zwana daniną krwi (praktyka porwania dzieci płci męskiej w wieku od 8 do 16 roku życia i szkolenia ich na janczarów), choć, jak odnotował, w pierwszej kolejności na islam przechodzili heretycy bogomilowie. Analiza historycznych dokumentów bośniackich pozwoliła badaczowi na wskazanie końca XVIII w. jako okresu, kiedy w piśmiennictwie pojawiła się w tej przestrzeni kategoria narodu. Wówczas jego podstawowym wyznacznikiem było wyznanie. Muzułmanie, wykazujący posłuszeństwo państwu osmańskiemu, sami zaczęli kształtować swą rzeczywistość, dążąc z czasem do samodzielności państwa Bośni i Hercegowiny wobec Porty. Dziewiętnastowieczne bunty muzułmanów (1831 i 1850–1851), stłumione przez Osmanów, doprowadziły do wytrzebienia elit muzułmańskich. Decyzje kongresu berlińskiego wprowadziły muzułmanów pod panowanie obcego dla nich chrześcijańskiego imperium Habsburgów. Wydarzenia lat II wojny światowej kierowały bośniackich muzułmanów czy to w krąg struktur Niezależnego Państwa Chorwackiego (*Nezavisna Država Hrvatska*)⁴, czy – jako alternatywy wobec NDH – w kierunku idei komunistycznych. Natomiast już w strukturach państwa jugosłowiańskiego po 1945 r. doszło do zamykania instytucji muzułmańskich (m.in. medres) i odrzucenia zasad szariatu. W efekcie ludność Bośni i Hercegowiny związana z islamem przyjmowała tożsamość jugosłowiańską, natomiast na mocy zapisów konstytucji z 1971 r. w federacyjnym państwie przyjęto formalnie istnienie narodowości muzułmańskiej. Autor, przedstawiając najnowsze dzieje muzułmanów w Bośni i Hercegowinie, wskazał, iż rozpad federacji jugosłowiańskiej skutkowało oddzieleniem religii od państwa i zmienił w ten sposób charakter islamu bośniackiego. W efekcie na jego gruncie wyłoniły się trzy odmiany – islam europejski, wschodni i boszniacki, z silnie zaznaczonym oddziaływaniem dogmatycznych szkół ze świata arabskiego (siła wahabitów została szczególnie uwidoczniła w wojnie lat 1992–1995). Nowe czasy doprowadziły do rozłamów wśród boszniaków, a tradycja „rodzimego” islamu wobec nauczania sponsorów z krajów arabskich doprowadziła do fragmentaryzacji, wewnętrznych konfliktów i pojawienia się kwestii relacji islam–Zachód.

⁴ W tym kontekście godny uwagi jest artykuł Agnieszki Guckiej, „Chorwaci islamskiej wiary” – *był rzeczywisty czy twór propagandy*, „Slavia Meridionalis” 11 (2011), s. 15–35.

Dla Autora stało się to potwierdzeniem Huntingtonowskiej tezy o konflikcie cywilizacji i triumfu etnicznej, religijnej i kulturowej niecierpliwości nad tolerancją i szacunkiem dla zasad obywatelskich wewnątrz pluralistycznego społeczeństwa w globalizującym się świecie.

Marinko Zekić, analizując złożoność sytuacji w Bośni i Hercegowinie, zauważył, że osiągnięcie wzorca koegzystencji zróżnicowanych kultur, jaki tam istnieje, wydaje się być trudne do zrealizowania we współczesnym świecie. Zwrócił uwagę na przyczyny potencjalnych problemów, jakie mogą zaistnieć w związku z prawem szariatu porządkującym w islamie wszystkie aspekty życia. Ukazując fenomen kraju, w którym egzystują obok siebie odrębne etnosy, niewolne od zagrożeń oddziaływania czy to nacjonalizmów, czy radykalnego wahabizmu i zlaicyzowanych muzułmanów, spostrzegł, iż pozornie homogeniczni Boszniacy są w rzeczywistości skłócen i podzieleni. Postępujące przemiany kulturowe i społeczne zachodzące w Bośni i Hercegowinie wskazują bowiem na występowanie zjawisk odnoszących się do skomplikowanej materii interferencji kulturowych, które wpływały na charakter i kształt struktury państwa z jego specyfiką ludnościową i wyznaniową. Odnosząc się do kwestii tożsamości kulturowej w Bośni i Hercegowinie, w sytuacji, kiedy tożsamość i świadomość narodowa jej mieszkańców została całkowicie podporządkowana wyznawanej religii, Autor posłużył się faktami z przeszłości i danymi statystycznymi. Bośniacy połączeni ze sobą językiem, przestrzenią i wspólną historią są jednocześnie rozdzieleni za sprawą religii, tak że poszczególni obywatele państwa utożsamiają się z innymi krajami. Dokonując analizy sytuacji w Bośni i Hercegowinie, skoncentrował się na kwestii wpływów Wschodu i Zachodu, co zaowocowało niespotykaną „jednością w różnorodności” kulturowej, przy współistnieniu historycznego konglomeratu muzułmańsko-boszniackiego, katolicko-chorwackiego, prawosławno-serbskiego i żydowsko-sefardyjskiego. Relacje kulturowe i cywilizacyjne, zaprezentowane na przykładzie tego kantonalnego państwa w kontekście historycznym, stały się dla Autora inspirującym pretekstem do ukazania islamu jako idei we współczesnym świecie. Dla zarysowania pełnego obrazu posłużył się źródłami autorów muzułmańskich w przekładzie na język chorwacki/bośniacki oraz tekstami autorów anglosaskich i polskich.

Analizując relacje islam a cywilizacja zachodnia, Marinko Zekić przypomniał najważniejsze daty z historii tej religii (w islamie czas odmierzany jest od wyjścia Mahometa z Mekki do Medyny w 622 r., śmierć Mahometa – 632 r.) i ukazał, w jaki sposób i w jakich okolicznościach przez 14 wieków islam ewoluował od wiary w Allaha do szeroko pojmowanej ideologii społecznej i politycznej. Podał również przyczyny narastającego antyislamizmu, który połączył z kolonizacją dziewiętnastowiecznych imperiów zapoczątkowaną w 1798 r., kiedy to Napoleon dotarł do Egiptu. Dla wyznawców islamu stała się ona początkiem zachodniego imperializmu, gdyż to władze kolonialne zapoczątkowały kryzys i laicyzację, osłabiając pozycję islamu w społeczeństwach muzułmańskich i zmieniając istniejący dotąd porządek. Proces dezintegracji tej religii paradoksalnie jednak przyczynił się też do

zapoczątkowania odradzania się świata islamu. Podejmując te wątki, Zekić dokonał charakterystyki społeczeństw islamskich i postępującego rozdzwienku między islamską teorią a praktyką. Wskazał, że przed II wojną światową istniały cztery niezależne państwa islamskie (Arabia Saudyjska, Jemen, Egipt i Irak). Z kolei rok 1948, który zaowocował wojną izraelsko-arabską, zapoczątkował falę rewolucji społecznych w islamie. Następne wojny arabsko-izraelskie (druga i trzecia) przebiegały w okresie, kiedy na Zachodzie dochodziło do procesów sekularyzacyjnych, natomiast w islamie coraz większe znaczenie zyskiwały braterstwo wiary i reislamizacja muzułmanów, owocujące islamem politycznym z jego fundamentalizmem i muzułmańskim ekstremizmem (dżihadyzm, terroryzm).

Przypominając prawdy wiary obowiązujące w islamie (wiara w jednego Boga, wiara w anioły, wiara w istnienie ksiąg Bożych, wiara w istnienie wysłanników Bożych, wiara w dzień sądu, wiara, że wszystko, co się dzieje, dzieje się z woli Bożej), Autor odniósł się również do powinności wyznawcy (wiara w jednego Boga i posłannictwo Mahometa, modlitwa, post, jałmużna, pielgrzymka do Mekki) oraz przedstawił prawa islamskie i prawodawstwo, które zasadzone jest na teologii dogmatycznej i prawie szariatu (dozwolone jest to, co nie jest zabronione, nie ma wolności bez odpowiedzialności, nie ma praw ludzkich bez obowiązków). Dokonując analizy jurysprudencji i prawa opartego na bazie teologiczno-eschatologicznej, biblijno-historycznej i apologetyczno-polemicznej, ukazał ścieżki dokonujących się rewaloryzacji i reinterpretacji nauki Koranu, odpowiadających duchowi czasów, przemian ekonomicznych, technologicznych i gospodarczych.

Na podstawie dostępnych mu materiałów, Zekić ukazał cechy islamu jako religii wszechogarniającej życie człowieka i porządek społeczny – celem muzułmanina, co wynika ze źródeł tradycji, stała się budowa islamskiego porządku społeczno-politycznego. Jest to wypełnianie powinności wiernego, gdyż przynależność religijna jest ważniejsza niż rasa, etos, a nawet rodzina. Stąd też podporządkowanie w islamie wszelkich regulacji prawnych wszystkich sfer życia, od unormowań dogmatyczno-prawnych po moralno-obyczajowe. Uzasadnieniem zaś dla tworzenia ideowo-politycznego i państwowo-prawnego porządku stało się wypełnianie woli Bożej. Nadrzędną zasadę woli Bożej, w myśl której władza jest otrzymywana bezpośrednio od Boga, co uniemożliwia jej kontrolę, ukazał Autor na bazie fundamentalnych modeli władzy sprawowanej w przeszłości po czasy współczesne (kalif, emir, sułtan, król, rewolucjonista, duchowny). Zwrócił uwagę, iż poszanowanie woli większości jest możliwe, gdy nie zachodzi kolizja z zasadami zawartymi w Koranie. Podobnie też dopuszczone jest prawo do istnienia opozycji i pluralizmu w społeczeństwach muzułmańskich, o ile nie prowadzi to do podziałów na frakcje i wrogości w obrębie wspólnoty i jeśli nie zagraża fundamentom islamu. Natomiast każde odejście od islamu traktowane jest jako akt otwartej wrogości wobec religii, przy czym prawo wolności myśli, sumienia, wyznania ograniczone jest zakazem bluźnierstwa i odejścia od islamu. Błafemia i apostazja uznawane są za zdradę, zdrajcy zaś zasługują na śmierć i w takich przypadkach prawa człowieka nie znajdują zastosowania.

Marinko Zekić przedstawił też wzajemne relacje między światem Zachodu a światem islamskim. Przeanalizował w diachronii stosunek islamu do Zachodu, który oscylował od podziwu i prób naśladowania do niechęci i konfrontacji. Dostrzegł przy tym sprzeczności wynikające ze stosunku islamu do modernizacji, kiedy islamskie ideały i rzeczywistość świata islamskiego stały się potwierdzeniem braku odpowiedzi na modernizację w ich świecie. Narzucana modernizacja islamu w XX w. oraz wojna przeciwko kolonizatorom sprzyjały powstaniu państw narodowych, co prowadziło do polaryzacji stanowisk pomiędzy ideologią islamistów a sekularystów. Ukazując stan islamu współcześnie i odnosząc się do muzułmańskiego punktu widzenia, skonstatował, że Zachód nie może siłą narzucić swoich wartości jako jedynych i prawdziwych. W świecie islamu świecki nacjonalizm, socjalizm i panarabizm zostały odrzucone jako inspirowane ateistyczną i materialistyczną ideologią płynącą z Zachodu. Skutkiem zachodnich wpływów na islam z jednej strony była jego sekularyzacja i zmniejszanie wpływu religii, natomiast z drugiej strony owocowało to narodzinami ruchów odnowicielskich wśród jego wyznawców i utrzymywaniem porządku opartego na prawie szariatu. Uzasadnieniem tych postaw była kwestia wyboru pomiędzy islamskim fundamentalizmem i muzułmańską sekularyzacją w społeczeństwach Zachodu, uważanych przez muzułmanów za społeczeństwa, które nie przewyciężyły korupcji, nepotyzmu, biedy, przestępczości i defetyzmu. W tej sytuacji islamski reformizm jako ruch i doktryna stał się odpowiedzią na ideologiczne, polityczne i cywilizacyjne wyzwania Zachodu wynikające też z kompleksu kolonizacji w sferze ekonomii. Analizując sytuację w krajach zachodnich, Zekić dostrzegł muzułmańskie rozczarowanie modernizacją i sekularyzacją, co dowodzi, że narzucanie przez Zachód swojej cywilizacji było i pozostaje procesem nieudanym. Zgodnie z Huntingtonowską teorią dostrzegł w tym niekompatybilność islamskiej religii, kultury i polityki z osiągnięciami cywilizacji Zachodniej i wartościami tzw. liberalnej demokracji. Choć Stany Zjednoczone oddziaływały na technologie, gospodarkę, związki wojskowo-polityczne krajów islamskich z Zachodem, to jednak zmianom nie podlegał system prawny i system kształcenia. Modernizacja natomiast mogłaby być możliwa, jeśli wyznawcy Allaha byli prozachodni i podlegaliby sekularyzacji, przy ograniczeniu roli religii do sfery prywatnej życia i prawa rodzinnego. Jak stwierdził badacz, wiele wskazuje na to, że świecka modernizacja w świecie islamu skazana jest na niepowodzenie, gdyż nie przywiodła społeczeństw islamu do laicyzacji, a doprowadziła raczej do procesu reinterpretacji i afirmacji islamu, kiedy reakcją muzułmanów na sam proces modernizacji stało się hasło „No East, no West, Islam is the best”. Inne są bowiem wartości obu światów, co potwierdzają przytoczone wyniki badań prowadzonych w ponad 100 krajach w ramach projektu WVSA (The World Values Survey Association). Wykazały one, że reprezentowane wartości są inne dla muzułmanów i niemuzułmanów, natomiast odrębności wynikają z różnic kulturowych. Marinko Zekić, analizując pozycję świata islamu i Zachodu i opierając się na materiałach autorów muzułmańskich, w większości stanowiących przekłady

na język chorwacki/bośniacki, a także na analizach badaczy zachodnich, podniósł kwestię braku kompatybilności bazowych wartości i praktyki Zachodu, które nie służą ich implementacji w społeczeństwach islamu. Zauważalny jest bowiem deficyt demokracji związany z kulturą islamu, nawet bez uwzględniania czynników ekonomicznych i wojskowo-politycznych. Natomiast dla muzułmanów idealny model władzy w islamie miałyby się opierać na wyznawanej religii, demokracja mogłaby być akceptowalna, gdyby opierała się na fundamencie własnej tradycji. Dla uzasadnienia tego twierdzenia przedstawił eksperymenty demokratyczne w Iranie, Afganistanie, Sudanie, które okazały się porażką. W postrzeganiu wyznawców Allaha islam stał się ofiarą zachodniego imperializmu, sama zaś kultura Zachodu pozostaje amoralna i dekadentka (seks pozamałżeński, nieślubne dzieci, nietrwale więzi rodzinne, rozwody).

Spśród wielu kwestii podjętych w monografii prezentującej punkty widzenia autorów islamskich i autorów zachodnich, Autor niejednokrotnie przypomina twierdzenie, iż islam jest nie tylko religią. Ukazując różne stanowiska i przyglądając się im z perspektywy czasu, zauważa, iż na pewnym etapie rozwoju społeczeństw normy Zachodu, polegające na oddzieleniu religii od władzy, w niektórych państwach islamu zostały wprowadzone w życie. Miało to stać się dowodem, że muzułmanie poszli drogą modernizacji i sekularyzacji – utwierdzały ich w tym rządy Mohammada Rezy Pahlawiego w Iranie. Powrót islamu do polityki w Turcji, Egipcie, Algierii, Tunezji był dla Zachodu zaskoczeniem i potwierdzeniem tezy, że islamu nie da się oddzielić od polityki.

Równie istotną kwestią podniesioną przez badacza w analizie relacji kulturowych jest status kobiety w prawie islamskim oraz ukazanie teorii i praktyki obyczajowej. Autor wskazał, iż formalno-prawna sytuacja kobiety stanowi jeden z bardziej złożonych aspektów polemiki cywilizacyjnej pomiędzy Zachodem a islamem, znajdującym swe źródło w androcentrycznej wizji świata islamu, w którym kobieta pozostaje w prywatnej sferze rodziny. Poddając analizie relacje Zachodu promującego liberalizm, swobody obywatelskie, gospodarkę rynkową, pluralizm a światem islamu, Zekić dostrzega porażkę wartości cywilizacji europejskiej z jej sekularyzacją i modernizmem, które nie przyjmują się w islamie. Zbadanie tych stosunków, wraz z narosłymi wzajemnymi stereotypami, ukazało zmiany dokonujące się wśród muzułmanów żyjących na Zachodzie. Integracja w nowych społeczeństwach warunkowana przyjęciem wartości europejskich byłaby odstępstwem od ich wiary. Ponadto muzułmanie spotykają się na Zachodzie z problemami ekonomicznymi i niemożliwością stosowania prawa szariatu, tym samym nie mogą realizować celu życia islamskiego, jakimi są ochrona i pochwała życia, wiary, wolności, majątku i godności. Z tego też powodu, nie tylko nowo przybyli, ale także urodzeni już w Europie wyznawcy Allaha czują się stygmatyzowani, wykluczani i dyskryminowani. W dużej mierze opanowani strachem przed bezrobociem, kontaminacją obcą kulturą i utratą swej tożsamości, są dobrze zorganizowani w swoich wspólnotach, ale marginalizowani w zachodnich społeczeństwach, co prowadzi ich

do gettoizacji. To zaś ułatwia ich powrót do korzeni własnej wiary i indoktrynacji kaznodziejów muzułmańskich, by walczyć za „sprawę islamską”. Ich przekonanie, że pobyt na ziemi niewiernych może sprzyjać łamaniu zasad Koranu stawia Zachód w pozycji przestrzeni świadectwa ich wiary i wypełniania pustki po braku Boga. Miałoby to sprzyjać kierunkowi opanowania całego świata jako terytorium islamu – muzułmanin nie może przebywać na niemuzułmańskiej ziemi bez jasno określonego celu, a uzasadnienie tego myślenia znajduje w świętej księdze swojej religii. Tym samym kontakt z Europą dla muzułmanów jest dobry, bo tradycyjne wykładnie wiary w nowym środowisku i nowych warunkach mogą doprowadzić do zmian korzystnych dla całego islamskiego świata. Utożsamianie Europy z Medyną, oparte o analogię ucieczki/wyprawy Mahometa z Mekki do Medyny dla rozprawienia się z bałwochwalstwem, staje się wyznacznikiem uporania się z niewiernymi. Towarzyszą temu cztery hasła, które po 1928 r. przyświecały Bractwu Muzułmańskiemu⁵, by później, przyjęte przez miliony muzułmanów, towarzyszyć im na całym świecie („Allah naszym celem”, „Koran naszym prawem”, „Resulullah [wysłannik Allaha] naszym wodzem”, „Dżihad naszą drogą”). Sam fakt, że na Zachodzie mogą wyznawać wiarę, stanowi dla nich potwierdzenie, że znajdują się na terytorium islamu.

Marinko Zekić na podstawie przeprowadzonych badań konkluduje, że muzułmanie okazują szacunek dla prawodawstwa gospodarzy, o ile nie jest to sprzeczne z nauką islamu. Analizując kwestie relacji islam–Zachód, Autor zauważa, iż społeczeństwa europejskie znają muzułmanów, ale nie znają islamu. Ten pozostaje obcy jako religia, ideologia, kultura i światopogląd. Co prawda Zachód akceptuje integrację, ale warunkowaną cywilizacyjnym środowiskiem kultury zachodniej, nie zważając, iż dla muzułmanina islam nie stanowi kwestii wyboru, lecz podstawowy wyznacznik jego tożsamości, który nie może zostać zastąpiony czymś innym, gdyż byłoby to traktowane jako akt apostazji. Mimo przynależności wyznawców chrześcijaństwa i islamu do kręgu religii Abrahama (czczonego w obu religiach), to należą oni do dwóch odrębnych światów, z zarysowanym bipolarnym podziałem, w którym modernizacja przeciwstawiana jest tradycjonalizmowi, rozwój zacofaniu, świeckość fundamentalizmowi, demokracja dogmatyzmowi, uniwersalizm partykularyzmowi, edukacja przesądowi, a cywilizacja barbarzyństwu. I choć racjonalny, cywilizowany, postępowy, demokratyczny, liberalny i tolerancyjny Zachód miałby postrzegać świat islamu jako świat zapóźniony, to w oczach muzułmanina ten właśnie zachodni świat pozostaje po prostu zdegenerowany.

Przedstawione tu kwestie nie wyczerpują problematyki podjętej w monografii Marinka Zekicia. W poszczególnych rozdziałach i podrozdziałach odnosi się on do islamskich ruchów neorewitalistycznych, nacjonalizmu arabskiego,

⁵ Zob. więcej o Bractwie Muzułmańskim i jego znaczeniu w kontekście dziejów Bośni i Hercegowiny, E. Bujwid-Kurek, *Rola Alii Izetbegovicia w kształtowaniu muzułmańskiej wspólnoty Bośni i Hercegowiny*, „Slavia Meridionalis” 11 (2011), s. 175–190.

panarabizmu i socjalizmu. Kreśli też dzieje islamizmu datowanego od powstania Bractwa Muzułmańskiego w Egipcie, które początkowo nie miało charakteru politycznego, stawiając sobie za cel wyzwolenie ziem mużułmańskich od obcych, jedność mużułmanów, podniesienie standardów życia, sprawiedliwość społeczną, walkę z analfabetyzmem i biedą oraz promowanie pokoju islamskiego. Z czasem jednak, w wyniku kryzysu intelektualnego w islamie doszło do pojawienia się fundamentalizmu i ekstremizmu politycznego. Problemy państw islamskich doprowadziły do radykalizacji islamu, z dającym się zauważyć podążaniem w stronę totalitaryzmu, gdzie pomocne okazywały się symbole religii i slogany nawołujące do walki z imperializmem europejskim. Badacz odniósł się też do modeli organizowania stosunków pomiędzy państwem a Kościołem, do dialogu międzywyznaniowego i międzyreligijnego. Szczegółowo omówił mużułmańskie wspólnoty w Europie i wskazał na narastający problem islamofobii. Zauważalne kreowanie stereotypów, przesądów i nagonki medialnej w postrzeganiu islamu prowadziły do islamofobii, którą zapoczątkowały wydarzenia z 11 września 2001 r. Na poparcie badacz podał rezultaty badań przeprowadzonych w 2016 r. przez PEW (Pew Research Center, Religion & Public Life), ukazujące wzrost nastrojów antyislamskich w 10 krajach Europy z procentową negatywną oceną mużułmanów (72% Węgrzy, 69% Włosi, 66% Polacy⁶, 65% Grecy, 50% Hiszpanie, 35% Holendrzy i Szwedzi, 29% Francuzi i Niemcy oraz 28% Anglicy). Zjawisko rosnącej niechęci do mużułmanów, której towarzyszy groza propagandowa przed utworzeniem EuroArabii, typowe jest nie tylko dla ruchów prawicowych w poszczególnych krajach Europy, w mediach czy pośród niektórych zachodnich orientalistów. W odbiorze samych mużułmanów przejawem islamofobii mają być również stanowione prawa zakazujące noszenia hidżabu czy budowy meczetów.

Inspirujący rozdział monografii (*Bośniacko-hercegowińscy mużułmanie – Boszniacy na skrzyżowaniu Wschodu i Zachodu*), poświęcony sytuacji Bośni i Hercegowiny, z której pochodził Autor, pozwolił mu ukazać szerszy kontekst relacji islam–Zachód. Poza niewątpliwymi walorami poznawczymi jego monografii na podkreślenie zasługuje pogłębiona refleksja dotycząca perspektyw, obiektywnych ograniczeń i przeszkód istniejących pomiędzy odmiennymi kulturami, co dowodzi reaktualizacji tezy Samuela Huntingtona o zderzeniu cywilizacji. Należy wyrazić zadowolenie z faktu pojawienia się takiej publikacji w dobie przyspieszonego procesu globalnej komunikacji i transnarodowych przepływów. Odniesienia do materiałów autorów mużułmańskich (ich opinie i twierdzenia dokumentował odpowiednimi surami Koranu) i do zróżnicowanych stanowisk badaczy wywodzących się z kręgów zachodnich i polskich, umożliwiły Autorowi ukazanie ich pełnego

⁶ Na aspekty antyislamizmu społeczeństw, które sprowadzają się do przyczyn ekonomicznych i rozwoju neoliberalnego kapitalizmu oraz peryferyjności niektórych społeczeństw (Polska jako przykład „islamofobii bez mużułmanów”) zwraca uwagę M. Bobako, *Islamofobia jako technologia władzy. Studium z antropologii politycznej*, Kraków 2017.

obrazu. Posługując się odniesieniami do literatury przedmiotu, bez względu na to, czy powołuje się na autorów ze środowiska islamskiego, czy polskich i zachodnich, zauważa jednak, że jedni i drudzy stawiają islam i Zachód we wzajemnej opozycji. Ukazany przez Marinka Zekicia proces westernizacji islamu i islamizacji Zachodu sygnalizuje liczne problemy, z jakimi mogą się zetknąć społeczeństwa Europy. Należałoby wyrazić żal, że oparte na gruntownych podstawach badania zostały przedstawione w języku chorwackim, zawężając tym samym grono czytelników do znawców tego języka⁷.

Bosnia and Herzegovina in the religious context of modern Europe. The process of Westernisation of Islam and Islamisation of the West

Abstract

In the review a book is discussed that addresses crucial issues of coexistence of culturally and religiously diverse societies. Its author, referring to the cultural, social and religious situation of Bosnia and Herzegovina in a broad historical context has shown the issue of functioning of the Muslims throughout the world in the past and presently. The review mentions that Marinko Zekić undertook an attempt to answer the question whether the present changes are leading to an Islamisation of the Western world or rather to a modernisation of the Islamic world. He also showed the reasons for mutual relations, their history and sketched their possible future consequences. The history of Islam and mutual relations between the Muslim world and the West were based on a thorough source material and a reinterpretation of the researchers' opinions, as the author referred to the issue of threats and the vigorous dispute about the future of Western culture that strongly polarises the public opinion. M. Zekić analysed deeply the reasons for these concerns and finds them in the radical Islamic movements that result in the painful experience of terrorism.

Босния и Герцеговина в религиозном контексте современной Европы. Процесс вестернизации ислама и исламизации Запада

Аннотация

В рецензионной статье была рассмотрена проблематика книги, которая занимается существенными вопросами сосуществования культурно и религиозно разнообразных обществ. Ее автор, ссылаясь на культурное, общественное и религиозное положение Боснии и Герцеговины в широком историческом контексте, сосредоточился на вопросе функционирования мусульман в мире в прошлом и настоящем. В обсуждении монографии было указано, что Маринко Зекич предпринял попытку ответить на вопрос: ведут ли происходящие сейчас перемены к исламизации Западного мира или к модернизации исламского мира?. При этом он показал причины, развитие взаимных контактов и начертил их потенциальные последствия в будущем. История ислама и взаимные отношения между мусульманским миром и Западом были основаны на тщательно подобранных

⁷ Monografia została wyróżniona w 23. edycji Nagrody im. prof. Jerzego Skowronka w kategorii „Bałkanistyka” w maju 2018 r.

первоисточниках и переосмыслении суждений исследователей, так как автор отнесся к проблематике угроз и стихийного гонимого к будущему западной культуры, сильно поляризующего общественное мнение. М. Зекич глубоко проанализировал причины этих страхов, находя их в радикальных исламских движениях, которых результатом является болезненный опыт терроризма.

Bibliografia

- Bobako M., *Islamofobia jako technologia władzy. Studium z antropologii politycznej*, Kraków 2017.
- Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. *Przeszłość – teraźniejszość – perspektywy. Studia i szkice*, red. P. Chmielewski, S.L. Szczesio, Łódź 2011.
- Bujwid-Kurek E., *Rola Alii Izetbegowicia w kształtowaniu muzułmańskiej wspólnoty Bośni i Hercegowiny*, „Slavia Meridionalis” 11 (2011), s. 175–190.
- Gibas-Krzak D., *Bośnia i Hercegowina: determinanty dziejów. Pomiędzy Serbami, Chorwatami a supremacją Muzułman*, Częstochowa 2016.
- Gucka A., „Chorwaci islamskiej wiary” – *był rzeczywisty czy twór propagandy*, „Slavia Meridionalis” 11 (2011), s. 15–35.
- Krysieniel K., *W cieniu Dayton. Bośnia i Hercegowina między etnokracją i demokracją konsocyjną*, Warszawa 2012.
- Muś J., *Bośnia i Hercegowina. Etnopolityczne podziały i ich uwarunkowania*, Lublin 2013.
- Waldenberg M., *Rozbicie Jugosławii: jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, t. 1–2, Warszawa 2005.
- Wybranowski D., *Między niepodległością a dezintegracją. Bośnia i Hercegowina w XX i XXI wieku*, Szczecin 2011.
- Zacharias M., *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004.
- Zekić M., *Muslimanski odgovor izazovima Okcidenta. Islamizacija Zapada ili vesternizacija islamskog svijeta. S posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu i bosanskohercegovačke muslimane – Bošnjake*, Poznań 2016.

Lilla Moroz-Grzelak, dr hab., profesor w Instytucie Słowistyki PAN, literaturoznawca, kulturoznawca. W swoich pracach poświęconych południowej Słowiańszczyźnie ukazuje kulturowy obraz Słowian bałkańskich. Jest autorką monografii *Aleksander Wielki a macedońska idea narodowa. Słowiańskie losy postaci antycznej* (Warszawa 2004) oraz studium *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość* (Warszawa 2011; wyd. 2: Warszawa 2013) (lilamor@poczta.onet.pl).

Lilla Moroz-Grzelak, PhD, professor at the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences, literary and cultural studies expert. In her works on the Southern Slavic countries, she shows the cultural picture of the Balkan Slavs. She is the author of a monograph *Aleksander Wielki a macedońska idea narodowa. Słowiańskie losy postaci antycznej* (Warszawa, 2004) and of a study *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość* (Warszawa, 2011; 2nd edn.: Warszawa, 2013) (lilamor@poczta.onet.pl).